

Navigeren met een controversiële bron

Het nut van de Tabula Peutingeriana

De oudst bekende routekaart stamt uit de derde of vierde eeuw na Christus en laat de Romeinse wereld zien van de Atlantische Oceaan tot India. Helaas is dit origineel verloren gegaan en moeten we het nu stellen met een kopie van deze kaart uit de dertiende eeuw: De Tabula Peutingeriana.

Quinten Koster is
redacteur van Kleio.

De Tabula Peutingeriana is vernoemd naar de Duitse humanist en verzamelaar van antiquiteiten Konrad Peutinger die de dertiende-eeuwse kaart in 1508 erfde. Tegenwoordig bestaan er verschillende kopieën van deze versie. Deze bestaan uit elf perkamenten bladen van ongeveer 32 tot 34 cm hoog. Samen vormen ze een rol van bijna zeven meter lang. De oorspronkelijke kaart bestond waarschijnlijk uit twaalf bladen. Konrad Miller (1844-1933), de

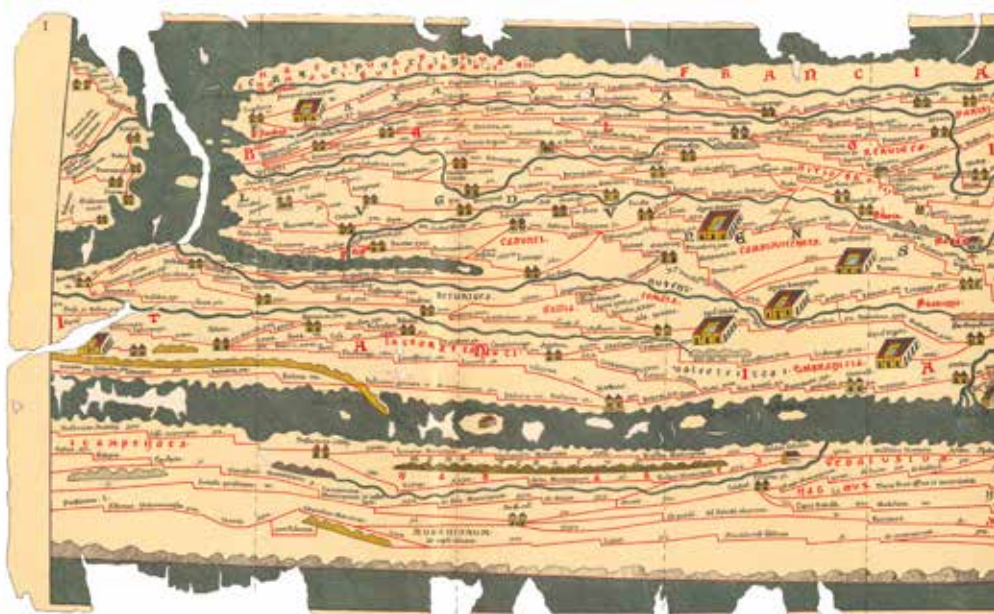

maker van de bekendste kopie van de Tabula Peutingeriana, veronderstelde dat de centrale ligging van Rome in verticaal opzicht overeen moest komen met de horizontale centralisatie. Rome als centrum tussen de Zuilen van Hercules (Straat van

Gibraltar) en Antiochië op het tiende segment van de kaart. Hij stelde daarom dat er één kaart ontbrak, waarop het Iberische schiereiland en de Britse eilanden afgebeeld moeten staan. De Brits-Amerikaanse professor en classicus, Richard Talbert, gaat zelfs nog verder in het idee van de centrale horizontale ligging van Rome. Als Rome echt het middelpunt van de kaart zou zijn, dan missen er volgens hem zelfs drie segmenten!

Een kijkje op de kaart

Gelukkig voor ons is het deel met de Nederlanden in ieder geval wel bewaard gebleven.¹ Op het tweede segment zijn de rivieren Maas en Rijn relatief eenvoudig te herkennen. Bij de monding van de Rijn staat namelijk FL Renus (FL staat voor Fluvius, wat in het latijn 'rivier' betekent). En de Maas wordt aangegeven met FL Patabus, de Bataafse rivier. Precies

tussen de mondingen van beide rivieren is de plaats Lugduno te vinden. Deze naam wordt door veel Leidenaren gezien als de oorsprong voor de naam van de stad Leiden. Maar het is aannemelijker dat met Lugduno een plaats dicht bij Katwijk werd bedoeld. Vanaf Lugduno gaat men via Pretoriu Agrippine (Praetorium Agrippinae, het hedendaagse Valkenburg in Zuid-Holland) naar Noviomagi, wat waarschijnlijk Nijmegen was. Links van Noviomagi is Castra Herculis te zien. Daarbij staan de letters VIII, wat waarschijnlijk de afstand in *leuga* (afstand die in een half uur afgelegd kan worden) was tussen beide locaties.

De stad Rome is te vinden op het vijfde segment en wordt afgebeeld als een keizer op zijn troon. Vlak bij Rome, aan het einde van de *Via Triufalis*, ligt *Ad Sanctum Petrum*: de Oude Sint-Pieterbasiliek die gebouwd was in opdracht van keizer Constantijn de Grote. Al kan het gebouwtje ook verwijzen naar de eerste kapel op de begraafplaats van de heilige Petrus, die er al voor de vierde eeuw stond. Op segment negen wordt ook de stad Constantinopel afgebeeld als een keizer, met de zuil van Constantijn er vlak naast. En als je vanaf Constantinopel op hetzelfde segment iets verder naar rechts kijkt, is de delta van de Nijl duidelijk te herkennen. Links van die Nijldelta staat aan de kust een toren in brand. Dit is de beroemde vuurtoren van Pharos, een van de zeven klassieke wereldwonderen, net buiten de haven van Alexandrië. Maar vreemd genoeg wordt die stad dan weer niet afgebeeld en niet eens vermeld. Al lijkt dit oorspronkelijk wel de bedoeling te zijn geweest, gezien de lege ruimte naast de vuurtoren. Op segment elf is de grens van het Romeinse Rijk in rood opgeschreven: *Ares fines Roma-*

norum. Gevolgd door: *Fines exercitus Syriaticae et conmertium Barbaroy*. De gebieden van het Syrische leger en het handelsgebied van de Barbaren. En na Babylonia is ook goed op de kaart te zien dat de Romeinse invloed afneemt. Het aantal plaatsen en wegen dat op het twaalfde segment staat ingetekend, is beduidend minder dan op de eerdere segmenten.

Kaart vol fouten

Het probleem met de Tabula Peutingeriana is echter dat deze vol lijkt te zitten met fouten, variërend van spelfouten tot niet kloppende afstanden. Er staat zelfs een aantal locaties op die in de Romeinse tijd nog niet bestonden. Mede hierdoor is er behoorlijk wat twijfel over de authenticiteit van het document. Toch is vastgesteld dat het gehele document al minstens vanaf 1200 n.Chr. bestaat en gemaakt is ergens in het zuidwesten van Duitsland en Duitssprekend Zwitserland. Maar de eerste aantoonbare vermelding van de kaart gaat slechts terug tot 24 januari 1508, wanneer de humanistische wetenschapper Conrad Celtes de zogenaamde *Itinerarium Antonini Pii* naliet aan zijn stadgenoot Konrad Peutinger, die de kaart toch al in bruikleen had. En hoewel er een aantal recentere christelijke locaties op aangegeven

staan, komen vrijwel alle andere gebruikte plaatsnamen sterk overeen met de bekende namen van voor de instelling van de tetrarchie door keizer Diocletianus aan het einde van de derde eeuw na Christus. Sommige elementen lijken zelfs nog veel ouder. Dit ondersteunt het idee dat de oorspronkelijke kaart waarschijnlijk echt uit de oudheid stamt. Ook de schijnbare spelfouten hebben een logische verklaring. Normaal gesproken

Linksboven: Alle wegen leiden naar Rome, in de cirkel in het midden. Uitsnede van de Tabula Peutingeriana. Linksonder: Op dit deel van de kaart is een deel van Nederland zichtbaar. Uitsnede van de Tabula Peutingeriana. Onder: Constantinopel aan de Bosporus en Egypte. Ook de vuurtoren van Pharos is zichtbaar. Uitsnede van de Tabula Peutingeriana.

'Het probleem met de Tabula Peutingeriana is dat deze vol lijkt te zitten met fouten, van spelfouten tot niet kloppende afstanden'

worden plaatsen in de eerste naamval geschreven, als labels op een kaart. Maar op de Peutingerkaart is er sprake van een overdonderende verscheidenheid aan gebruikte naamvalen. Dit komt doordat de route als een verhaal gelezen moest worden (van A langs B naar C, gedurende X aantal kilometers). Zo staat bijvoorbeeld op de kaart de naam *Oplontis*, maar heette de stad waarschijnlijk eerder *Oplontae*, *Oplontiae*, *Oplonti*, *Oplonta*, of zelfs *Oplontia*. *Oplontis* zal dus eerder gelezen zijn als: *Van Oplontae* ... Daar komt nog eens bij dat er in de oudheid geen officiële ►

1 Een mooie digitale versie van de volledige kaart is te vinden op Wikimedia Commons. Op die kaart staan bovenaan de segmenten genummerd, terwijl aan de onderkant de belangrijkste plaatsen genoemd staan. Zoek op Tabula Peutingeriana en bekijk de full map.

2 Benet Salway (2005). The Nature and Genesis of the Peutinger Map. *Imago Mundi*, vol. 57, part 2, 119-135.
 3 omnesviae.org.
 4 orbis.stanford.edu.

spelling bestond. De Romeinen schreven eigenlijk heel fonetisch: zoals het klonk werd het opgeschreven. En waar geen spellingregels zijn, kun je geen spelfouten maken.

Bijzondere vorm

Niet alleen de geografische inhoud maakt de authenticiteit van de kaart problematisch. Ook de vorm van de kaart past eigenlijk in geen enkele historische cartografische traditie. Om te beginnen past de extreme vervorming van de kaart niet bij wat wij weten van de wereldkaarten uit de oudheid. De verhouding tussen de lengte en de breedte van de Tabula Peutingeriana is ongeveer 1:20. De Peutingerkaart is als een elastiek uitgerekt, met een samengedrukte hoogte en een verlengde breedte. De klassieke kaartenmakers, zoals Eratosthenes, Strabo en Ptolemaeus, gebruikten weliswaar ook wel een vervorming, maar zij bleven meer in de buurt van 1:2, waardoor een wat realistischer wereldbeeld ontstond. Vergeleken met wat wij weten van de klassieke meesters, lijkt de Peutingerkaart daarom bedroevend onnauwkeurig te zijn. Aan de andere kant past de kaart ook niet bij wat we weten van de middeleeuwse wereldkaarten. In die periode plaatsten

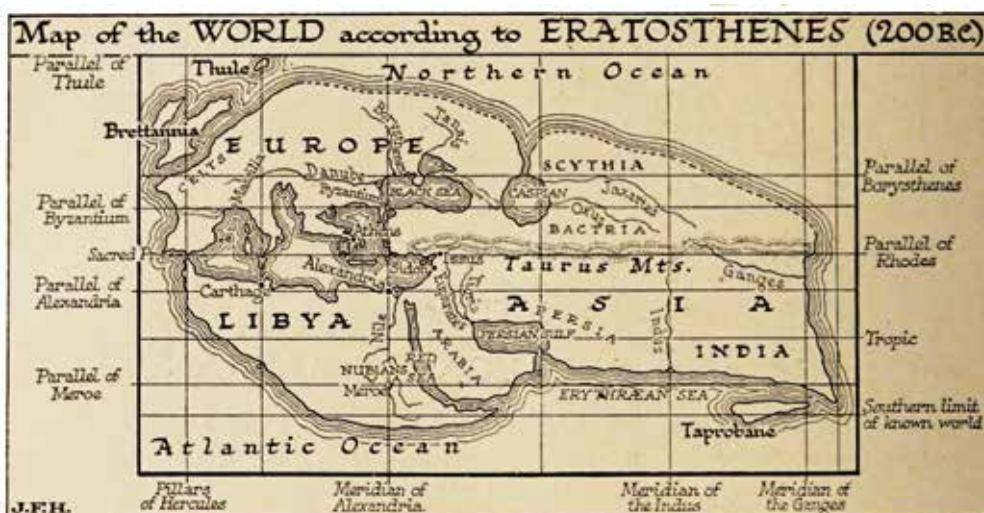
de (voornamelijk christelijke) kaartenmakers vrijwel altijd het oosten bovenaan op de kaart. Op die manier eerden zij het aardse paradijs, dat ten oosten te vinden was. De Tabula Peutingeriana heeft echter het noorden bovenaan, volgens de cartografische gewoontes uit de oudheid. En vergeleken met de bekende middeleeuwse wereldkaarten oogt de Tabula Peutingeriana juist weer opvallend wetenschappelijk. Ook het feit dat de kaart een boekrol lijkt te zijn is merkwaardig, aangezien deze vorm al in de vierde eeuw archaisch gevonden werd. Dit past dan wel bij het antieke karakter van de kaart, maar heel praktisch bruikbaar was dit uiteindelijk niet. Op het eerste gezicht lijkt het nog wel handig tijdens het reizen. Maar een aanzienlijk deel van de regioaanduidingen strekt zich uit over meer dan één perkamenten segment, zoals bijvoorbeeld de *Provincia Africa*. Dat maakt het gebruik van de Peutingerkaart als navigatiemiddel erg onhandig en dus onwaarschijnlijk. De eerdergenoemde Brits-Amerikaanse professor Richard Talbert suggereert daarom dat de oorspronkelijke Tabula Peutingeriana misschien eerder een wandtapijt of muurschildering moet zijn geweest. Dit idee

wordt ondersteund door een recent ontdekte bron. Pellegrino Prisciani kopieerde rond 1480 een segment van een wereldkaart die hij in een van de kamers van het bisschoppelijk paleis te Padua aan de muur had zien hangen. Deze kopie lijkt erg veel op de kaart die Konrad Peutinger een paar jaar later in bezit kreeg. Opvallend genoeg verdween de kaart niet lang na het bezoek van Prisciani uit het paleis, precies in dezelfde periode dat Conrad Celtes en Konrad Peutinger in de regio van Padua waren, onder meer om manuscripten voor de Habsburgse keizer Maximiliaan I te verkrijgen.²

Het nut van de kaart

Tegenwoordig lijkt het er dus op dat de Peutingerkaart eerder een decoratieve dan een praktische functie had. Maar uiteindelijk is er weinig met zekerheid te zeggen over de kaart. Heeft de kaart echt een Romeinse oorsprong? Was de kaart bedoeld als historisch overzicht? Had de kaart een officieel publiek doel, of had hij vooral een private functie? En op welke bronnen baseerde de maker van de kaart zich? Al deze vragen maken de Tabula Peutingeriana ook voor de geschiedenislessen aan bovenbouwklassen een bijzonder interessant object. Laat de leerlingen bijvoorbeeld eens zelf proberen de kaart te dateren om zo de uitdagingen van een historische reconstructie te illustreren. Is de Peutingerkaart een weergave van de Romeinse wereld, of was hij vooral een weergave van de middeleeuwse visie op het Romeinse Rijk? Wijs ze op de stad Byzantium op segment negen, die pas in ongeveer 330 n.Chr. de naam Constantinopel kreeg. Ook de steden Pompeï en Herculaneum op segment zes zijn interessant. Die lagen namelijk al in 79 n.Chr. onder een dikke laag Vesuviaanse as verstopt. De

De wereldkaart volgens Eratosthenes, 200 v.Chr. Bron: H.G. Wells (1923), *The Outline of History: Being a Plain History of Life and Mankind*.

Kaart van de wereld uit de veertiende eeuw, getekend door de Engelse monnik Ranulh Higden. Ook hier staat het oosten bovenin. Bron: British Library.

bomen van het Zwarte Woud, op segment drie onder de Romeinse naam *Silva Marsi-ama*, zien er sterk middeleeuws uit. En de nadruk op de oude Sint-Pieter naast Rome suggereert een christelijke oorsprong van na keizer Constantijn, terwijl gek genoeg Jeruzalem op segment tien, dé belangrijkste stad voor christenen, niet meer is dan twee kleine torentjes met de begeleidende tekst: *Antea Dicta Jerusalem m(od)o Helya Capitolina*. Vertaald staat er: voorheen Jeruzalem genoemd, nu Aelia Capitolina (Aelia Capitolina stond tussen 131 n.Chr. en 326 n.Chr. op de plek van Jeruzalem, toen de Joden de stad van de Romeinen niet meer mochten betreden). En als deze kaart zo moeilijk te dateren is, wat kan hij ons dan vertellen over het verleden? Deze vragen kunnen interessante gesprekken opleveren.

Een tweede manier om de kaart te gebruiken, is als bron in een les over de renaissance. Het is natuurlijk niet toevallig dat de Tabula Peutingeriana precies boven water kwam in een periode dat wetenschappers in Noord-Europa zich sterk gingen interesseren voor documenten uit de klassieke oudheid. Hoe zouden zij die kaart geïnterpreteerd hebben? Is de Peutingerkaart niet gewoon het product van een handige vervalsers die inspeelde op het naïeve enthousiasme van een paar zonderlinge wetenschappers? En hoe zouden de Duitse wetenschappers de echtheid van deze antieke kaart hebben kunnen verifiëren?

Route plannen met de Peutingerkaart

Maar ook voor onderbouwleerlingen biedt de Tabula Peutingeriana een schat aan mogelijkheden voor de les. Als de kaart

in eerste plaats gezien wordt als een echt artefact uit de oudheid kan deze gebruikt worden om de immense omvang van het Romeinse Rijk te illustreren. Leuk hierbij is de site van *Omnes Viae: Romeinse Routeplanner*.³ Deze routeplanner is door hobbyisten uit Nederland gemaakt, onder meer op basis van het werk van Richard Talbert. Voor leerlingen kan het heel leuk zijn om eens te kijken welke 'moderne' plaatsen een Romeinse oorsprong hebben en of deze ook op de Tabula Peutingeriana terug te vinden zijn. En dan vooral ook om te zien of ze in die tijd ook al belangrijk waren. Ook de routeplanner van Stanford University kan gebruikt worden.⁴ Het leuke aan deze website is dat naast de route ook de reisduur wordt berekend. Beide zijn afhankelijk van het seizoen waarin de reis wordt begonnen en het vervoermiddel dat voor de reis wordt gekozen. Leerlingen kunnen dan met elkaar bedenken waarom de reis van Lugdunum Cananefatium naar Roma in de zomer grotendeels over zee gaat, terwijl dezelfde reis in de winter dwars door het huidige Frankrijk gaat.

'Is de kaart niet gewoon het product van een handige vervalsers die inspeelde op het enthousiasme van zonderlinge wetenschappers?'

Hoewel historici vermoeden dat de Tabula Peutingeriana vooral decoratief bedoeld was, kan de kaart voor de geschiedenislessen nog steeds praktisch nut hebben. Eigenlijk maakt het dan niet eens meer zoveel uit hoe oud de kaart precies is en met welk doel hij ontworpen is. Samen met alle ogenschijnlijke anachronistische plaatsnamen maakt dit de kaart eigenlijk alleen maar mysterieuzer... en dus interessanter. ■